

Голові разової спеціалізованої вченої
ради ДФ 20.051.248
Карпатського національного
університету імені Василя Стефаника
доктору юридичних наук, професору
Павлу Львовичу ФРІСУ

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата юридичних наук, професора, директора Навчально-наукового
юридичного інституту Карпатського національного університету
імені Василя Стефаника Микитина Юрія Івановича
на дисертацію
Шевченка Віктора Леонідовича
на тему: «Суб'єкти кримінально-правової політики»,
поданої на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 Право

Актуальність теми дисертаційної роботи. Кримінально-правова політика є системним складником загальнодержавної політики у сфері боротьби зі злочинністю. Саме вона визначає стратегію і тактику протидії злочинності засобами кримінального права – зміст криміналізації та декриміналізації, пеналізації й депеналізації, а також напрями застосування кримінального закону. Залишаючись однією з найбільш розроблюваних категорій вітчизняної кримінально-правової науки, ця політика водночас є однією з найбільш дискусійних, а її суб'єктний зріз донедавна не мав належної дослідницької уваги. Тимчасом саме від того, хто, у який спосіб і в межах якої компетенції формує та реалізує політику, безпосередньо залежать обґрунтованість рішень про криміналізацію і пеналізацію, узгодженість кримінального закону із засадами правової держави та правильність і однаковість його застосування.

Специфіка сучасного етапу полягає в тому, що традиційний підхід, за якого суб'єктів кримінально-правової політики ототожнюють із заздалегідь визначеним колом державних органів, вичерпав свій пізнавальний потенціал.

Понятійний апарат щодо суб'єктів цієї політики достатньо не сформований, дискусійним залишається статус суб'єктів реалізації, а місце недержавних, наднаціональних і латентних акторів опрацьоване недостатньо. Поглиблення європейської інтеграції та інституційні трансформації системи кримінальної юстиції розширили реальне коло носіїв політики далеко за межі усталеного переліку. Потреба в цілісній теорії суб'єктного складу набуває особливої гостроти в умовах, коли від якості суб'єктів політики безпосередньо залежить обґрунтованість майбутніх рішень про межі кримінально караного.

Загальнотеоретичні засади кримінально-правової політики як підсистеми політики у сфері боротьби зі злочинністю розроблялися у працях П. Л. Фріса, В. І. Борисова, Ю. В. Бауліна, В. О. Тулякова, І. В. Козича, Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, В. Б. Харченка, О. С. Тубелець, М. О. Красій та інших учених. Водночас комплексного монографічного дослідження, у якому суб'єктів цієї політики було б розглянуто не як перелік органів, а як цілісну, впорядковану, відкриту й динамічну систему, починаючи від поняття, ознак і класифікації до взаємодії, латентного виміру та оптимізації суб'єктного складу, у вітчизняній науці кримінального права до цього часу бракує.

Наведене обумовлює актуальність обраної теми дисертації та доцільність проведення наукового дослідження відповідної проблематики Шевченком Віктором Леонідовичем.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано на кафедрі політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права Навчально-наукового юридичного інституту Карпатського національного університету імені Василя Стефаника в межах науково-дослідної теми «Політика у сфері боротьби зі злочинністю в умовах євроінтеграції» (державний реєстраційний номер 0125U000669).

Тему дисертації Шевченка В. Л. затверджено Вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 10 від 06 грудня 2022 року).

Наукова новизна роботи та достовірність одержаних результатів, що виносяться на захист. Дисертація є одним із перших у вітчизняній науці кримінального права комплексним монографічним дослідженням, у якому суб'єктів кримінально-правової політики розглянуто як цілісну, впорядковану, відкриту й динамічну систему, а не як перелік державних органів. Дисертант представив науковій спільноті власні напрацювання та сформулював на їх основі висновки, що визначають наукову новизну та достовірність отриманих результатів у межах обраної тематики.

Зокрема, заслуговує на підтримку запропонована автором доктринальна концепція суб'єкта кримінально-правової політики, побудована на сукупності родових ознак – владно-компетенційної, функціональної та інституційної, доповнених цілеспрямованістю й інтересо-ціннісною природою носія політики. Такий підхід дає змогу подолати обмеженість перелікового опису суб'єктного складу та відмежувати суб'єкта від суміжних категорій – «актора», «агента» і «учасника». Методологічно вдалим є використання для цього інструментарію теорії публічної політики (Б. Денте, Дж. Кінгдон, Дж. Марч і Й. Олсен, М. Гаєр, М. Галантер, А. Терк), що виводить дослідження за межі суто догматичного опису компетенції органів.

Оригінальною є пропозиція розрізняти у формуванні політики не типи суб'єктів, а три функціональні ролі – нормопроектну (вироблення змісту норми), легітимаційну (надання йому юридичної сили) та рамкову (встановлення меж і засадничих орієнтирів), – з обґрунтуванням того, що один орган може поєднувати кілька ролей, але жодна з них не поглинає інших, а їх розподіл не збігається з переліком органів. Переконливим є висновок про те, що розходження нормопроектної та легітимаційної ролей є не аномалією, а усталеною моделлю вітчизняного формування політики, яка досі не дістала доктринального визнання; цей висновок дисертант підкріплює як історичним прикладом підготовки чинного Кримінального кодексу України 2001 року, так і діяльністю Робочої групи з питань розвитку кримінального права. Практичну вагу цього поділу автор доводить, пояснюючи через нього ключову

дисфункцію формування – перебирання легітимаційним суб'єктом нормопроектної ролі, для якої він не має ані процедурного, ані фахового ресурсу.

Окремої уваги заслуговує запропонована багатовимірна класифікація суб'єктів за характером участі, юридичною природою (із виокремленням проміжної гібридної категорії), територіальним рівнем та обсягом повноважень, на основі якої суб'єктний склад описано як відкриту, динамічну й здатну до самокорекції систему, межі якої не збігаються з переліком державних органів. Схвального відзначення заслуговує і те, що дисертант не обмежується побудовою класифікації, а окремо розкриває її теоретичне та практичне значення.

Вдалим є введення до системи суб'єктів її латентного (неформального) виміру, оскільки обґрунтовано, що поряд із формально уповноваженими органами на зміст політики впливають групи інтересів і лобісти, засоби масової інформації та носії кримінально-правового популізму, інститути громадянського суспільства в обох їхніх іпостасях, культурно-ментальні детермінанти й наднаціональні механізми «м'якої влади», а співвідношення формальних і латентних акторів є не протиставленням, а взаємопроникненням. Це положення надає роботі пояснювальної сили щодо тих явищ, які традиційний інституційний опис залишає поза увагою, зокрема щодо «інтуїтивної кримінальної політики», «санкційної квазікриміналізації» та «злочинної» криміналізації.

Підтримки заслуговує також обґрунтування правової природи суб'єктів реалізації політики. Аргументовано, що органи кримінальної юстиції є не пасивними виконавцями сформованої політики, а її співтворцями, здатними чинити зворотний вплив на її зміст, а горизонтальна (координаційна) взаємодія суб'єктів є не побічним ефектом, а конститутивною властивістю системи. Переконливою є й запропонована типологія дисфункцій суб'єктного складу, побудована не як перелік, а як взаємопов'язана система, у якій відсутність

концепції кримінально-правової політики постає кореневою вадю, що живить решту.

Слід відзначити, що дисертаційна робота Шевченка В. Л. містить низку інших положень, які свідчать про оригінальність отриманих результатів. Дисертант зумів знайти нові аргументи на підтвердження своїх наукових поглядів і реалізувати їх у запропонованих рекомендаціях щодо оптимізації системи суб'єктів кримінально-правової політики та подолання її дисфункцій.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження Шевченка В. Л. визначається можливістю їх використання у науково-дослідній діяльності як підґрунтя для подальших досліджень системи суб'єктів кримінально-правової політики; у законопроектній (нормотворчій) діяльності – насамперед у процесі рекодифікації кримінального законодавства та впорядкування суб'єктного складу політики, зокрема через концептуальне і рамково-законодавче визначення кола суб'єктів, механізми самообмеження законодавця та деполітизацію «інституцій-запобіжників»; у правозастосовній діяльності органів кримінальної юстиції – для узгодженого розуміння їхньої ролі як співтворців політики.

Окремо варто наголосити на можливості застосування отриманих наукових результатів в освітньому процесі, зокрема при викладанні таких дисциплін як «Кримінальне права», «Кримінально-правова політика» та вибіркових курсів, присвячених політиці у сфері боротьби зі злочинністю, інституційним засадам кримінальної юстиції.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх новизна. Дисертаційна робота Шевченка В. Л. характеризується належним рівнем обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій. Дисертантом опрацьовано широкий перелік науково-теоретичних джерел, нормативно-правових актів України, актів права Європейського Союзу та Ради Європи, а також аналітичних і соціологічних матеріалів. Перелік використаних джерел налічує

202 найменування, значну частину яких становлять іншомовні праці – зокрема класичні для цієї сфери дослідження Д. Гарленда, Н. Лейсі, Д. Нелкена, М. Галантера, Б. Денте, Дж. Кінгдона. Дисертант продемонстрував високий рівень знань, а також уміння здійснювати аналітичне та глибоке опрацювання наукової літератури.

Повнота дослідження та достовірність наукових результатів зумовлені логічно вибудованою структурою роботи, правильним визначенням об'єкта та предмета дослідження, його мети й завдань. Дисертація складається з анотації, переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, що об'єднують п'ятнадцять підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатку. Загальний обсяг дисертації становить 226 сторінок, з них основного тексту – 181 сторінка. Запропонована структура дозволила всебічно розкрити тему, рухаючись від теоретико-методологічних засад поняття суб'єкта через характеристику суб'єктів формування та суб'єктів реалізації до взаємодії, латентного виміру і оптимізації системи. Виклад матеріалу відзначається юридичною грамотністю, системністю та послідовністю, а наукова дискусія – коректністю та аргументованістю.

Особливо слід відзначити методологічну відкритість роботи. Дисертант послідовно поєднує вітчизняну кримінально-правову доктрину з інструментарієм теорії публічної політики і порівняльної кримінології, що для досліджень цього напрямку й досі не є звичним. Саме таке поєднання дало змогу поставити та розв'язати питання, які в межах суто догматичного підходу не формулюються, – про рухомість функціональної ознаки суб'єкта, про різницю між формальним статусом і фактичною дією, про латентних акторів та про межі самої системи.

Дисертантом застосовано різноманітні методи наукового аналізу. У роботі поєднано загальнонаукові та спеціальнонаукові методи: діалектичний застосовано наскрізно для розкриття суперечливої природи кримінально-правової політики та її суб'єктного зрізу; системно-структурний і функціональний є провідними для побудови системи суб'єктів, виокремлення її

елементів і зв'язків; інституційний дав змогу визнати суб'єктами і колективні утворення та пояснити інституціоналізацію латентного впливу; логіко-семантичний разом з аналізом і синтезом, індукцією та дедукцією, абстрагуванням і узагальненням забезпечив розмежування суміжних понять і вироблення дефініції та класифікації; метод моделювання використано для побудови моделей суб'єктного складу й оптимізованої системи; зі спеціальнонаукових наскрізним є формально-юридичний, застосований для аналізу компетенції та правового статусу суб'єктів, а порівняльно-правовий – при дослідженні наднаціональних і міжнародних суб'єктів, стандартів Європейського Союзу й Ради Європи та практики Європейського суду з прав людини.

Ознайомлення зі змістом дисертації дає підстави для висновку, що рівень обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій у роботі загалом відповідає вимогам, які ставляться до наукових досліджень такого рівня.

Характеристика основних положень роботи. Дисертаційна робота має логічну структуру та відповідає вимогам щодо обсягу, що зумовлено метою й завданнями дослідження.

У розділі 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження суб'єктів кримінально-правової політики» з'ясовано стан наукової розробки проблеми та визначено її як відсутність цілісної теорії суб'єктів цієї політики; розмежовано категорії «суб'єкт», «актор», «агент» та «учасник»; обґрунтовано трьохознакову модель суб'єкта і сформульовано авторську дефініцію; вибудовано двоярусну модель суб'єктного складу (владне державне ядро й периферія невіддільних акторів впливу) та запропоновано багатовимірну класифікацію суб'єктів за чотирма критеріями.

Розділ 2 «Суб'єкти формування кримінально-правової політики» присвячено владним суб'єктам законодавчого та виконавчого рівнів – Верховній Раді України, Президентові України та утворюваним ними інституціям, Раді національної безпеки і оборони України, Кабінету Міністрів

України й центральним органам виконавчої влади, а також невіддільним і зовнішнім суб'єктам впливу, зокрема науковій доктрині, інститутам громадянського суспільства, наднаціональним та міжнародним інституціям. Тут же обґрунтовано розмежування нормопроєктної, легітимізаційної та рамкової ролей і охарактеризовано Робочу групу з питань розвитку кримінального права як особливий доктринально-нормопроєктний суб'єкт.

У розділі 3 «Органи кримінальної юстиції як суб'єкти реалізації кримінально-правової політики» розкрито роль суду, Верховного Суду, Конституційного Суду України та Вищого антикорупційного суду, органів прокуратури, органів правопорядку й досудового розслідування, адвокатури, а також органів і установ виконання покарань та органів пробації; доведено здатність цих суб'єктів чинити зворотний вплив на зміст політики.

Розділ 4 «Взаємодії та оптимізація системи суб'єктів кримінально-правової політики» присвячено горизонтальним і вертикальним взаємодіям суб'єктів у парадигмі багаторівневого врядування, латентним (неформальним) акторам, а також систематизації дисфункцій системи та обґрунтуванню моделі її оптимізації.

Висновки дисертанта відзначаються належною обґрунтованістю, підтверджені в тексті роботи та відповідають визначеним меті й завданням дослідження.

Повнота викладення матеріалів дисертаційного дослідження. Основні положення дисертаційної роботи Шевченка В. Л. викладено у п'яти наукових публікаціях, з яких три – статті у наукових виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук (категорія «Б»), у тому числі одна у співавторстві, і дві – тези доповідей на всеукраїнській та міжнародній науково-практичних конференціях. Основні положення, висновки та рекомендації дисертації оприлюднено на щорічній Всеукраїнській науково-практичній конференції здобувачів освіти та молодих вчених «Вдосконалення правового регулювання: погляд молодих науковців» (м. Івано-Франківськ, 9 травня 2025 року) та II Міжнародній науково-практичній конференції «Наукові

читання пам'яті професора М. П. Чубинського» (м. Івано-Франківськ, 27-28 березня 2026 року). Опубліковані праці відображають основні наукові результати дисертації.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Дисертація Шевченка В. Л. є самостійним науковим дослідженням, містить авторські висновки та практичні рекомендації.

За результатами аналізу тексту дисертації та публікацій не виявлено ознак академічного плагіату чи елементів фальсифікації. Автор використав посилання на власні наукові публікації, роботи інших дослідників, нормативні акти та інші джерела, що підтверджує дотримання вимог академічної доброчесності. Схвального відзначення заслуговує вміщене у вступі застереження щодо використання допоміжних цифрових інструментів, у якому здобувач прямо задекларував залучення інструменту штучного інтелекту для редагування граматики і стилю та опрацювання джерел іноземними мовами із зазначенням, що цей інструмент не використовувався для генерування наукових результатів чи висновків. Такий підхід відповідає сучасним вимогам прозорості наукового дослідження.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Позитивно оцінюючи актуальність проведеного Шевченком Віктором Леонідовичем дослідження на тему «Суб'єкти кримінально-правової політики», його наукову новизну, обґрунтованість і достовірність отриманих результатів, теоретичний рівень та практичну значущість висновків, варто вказати, що це не виключає наявності зауважень до її змісту та деяких пропозицій, що свідчить про необхідність вступити в дискусію з автором роботи з тією метою, аби почути додаткову аргументацію на користь тих чи інших висвітлених наукових підходів, їхньої повноти. Найбільш суттєвими з таких зауважень вважаємо наступні:

1. Центральне для роботи визначення суб'єкта кримінально-правової політики і побудована на його основі система перебувають у стані певної внутрішньої неузгодженості. У підрозділі 1.2 суб'єкта визначено через

сукупність трьох істотних ознак, першою серед яких названо владно-компетенційну, а в самій дефініції зазначено, що суб'єктом є «наділений відповідною компетенцією орган державної влади, інша інституція або особа». Водночас до системи суб'єктів віднесено наукову доктрину, інститути громадянського суспільства, засоби масової інформації, лобістів і групи інтересів, тобто акторів, у яких владно-компетенційної ознаки немає за визначенням. Дисертант знімає цю напругу через двоярусну конструкцію «владне державне ядро – периферія невіддільних акторів впливу» та через власний коригувальний висновок про те, що владно-компетенційна ознака, «будучи центральною, звужує суб'єктний склад і потребує доповнення функціональною та інституційною ознаками». Проте якщо ознака може бути відсутньою у частини суб'єктів, то вона не є родовою, а сукупність ознак перестає бути кумулятивною.

Із цим безпосередньо ще одне питання – критерій розмежування суб'єкта реалізації та учасника політики. За авторською побудовою учасник – це той, хто «долучений до реалізації політики, проте владно не визначає її змісту». Однак у розділі 3 до суб'єктів реалізації віднесено суд, прокуратуру, органи правопорядку і досудового розслідування, адвокатуру, органи та установи виконання покарань та органи пробації, тобто саме тих, кого класичні вітчизняні дослідники відносили до учасників. Єдиним, кого автор прямо виводить за межі категорії «учасник», є особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, проте її він так само не визнає суб'єктом кримінально-правової політики.

2. Поняття «квазісуб'єкта» винесено до положень наукової новизни з формулюванням «уперше», проте в тексті дисертації воно не дістало належного опрацювання. У підрозділі 4.2 воно вжите в абзаці про організовану злочинність, до того ж у лапках, та в підсумковому переліку латентних акторів, і в жодному з випадків не супроводжується ані дефініцією, ані переліком ознак, ані критеріями відмежування квазісуб'єкта від суб'єкта, з одного боку, і від латентного актора впливу – з другого. Показово, що і в самому положенні

новизни зміст цього поняття не розкрито: після згадки про квазісуб'єкта перелічено лише групи інтересів, лобістів, засоби масової інформації та носіїв популізму, тобто акторів, яких автор квазісуб'єктами не називає. Понад те, дискусійною є сама можливість розміщення злочинності – традиційного об'єкта кримінально-правової політики серед носіїв цієї політики. За авторською ж дефініцією суб'єктом є той, хто діє «в межах притаманних йому функцій» і бере реальну участь у формуванні або реалізації змісту політики; організована злочинність жодної з цих характеристик не має, а описаний дисертантом ефект – деінституціалізація органів правопорядку та судової системи є не участю у політиці, а її поразкою. Варто пояснити, чи не коректніше було б описувати це явище як деструктивний чинник (детермінанту) впливу на суб'єктів, не наділяючи його навіть «квазі»-суб'єктністю, і які практичні наслідки має обраний автором підхід.

3. Особливої аргументації потребує й назва розділу 3 – «Органи кримінальної юстиції як суб'єкти реалізації кримінально-правової політики». З одного боку, вона звужує коло суб'єктів реалізації до органів кримінальної юстиції, хоча в розділі 2 сам дисертант доводить подвійну, формувально-реалізаційну природу участі органів виконавчої влади. З другого боку, під цією назвою вміщено підрозділ 3.4 про адвокатуру, яка за статтею 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» є недержавним самоврядним інститутом і яку сам автор послідовно характеризує як «єдиний недержавний суб'єкт реалізації»; віднесення її до органів кримінальної юстиції є щонайменше дискусійним і потребує пояснення правових наслідків такого підходу, тим більше що в багатьох правопорядках, у тому числі в Україні, адвокатура свідомо відокремлена від органів кримінальної юстиції задля збереження її незалежності.

4. Потенціал порівняльно-правового виміру дослідження реалізовано неповно. У переліку методів дисертант прямо зазначає, що порівняльно-правовий метод використано «переважно на наднаціонально-інституційному та теоретичному матеріалі» – при аналізі стандартів Європейського Союзу й Ради

Європи, практики Європейського суду з прав людини, багаторівневого врядування та при зверненні до зарубіжної теорії публічної політики. Унаслідок цього поза межами роботи залишився власне порівняльний аналіз суб'єктного складу кримінально-правової політики зарубіжних держав. Однак у дисертації не показано, як в інших правопорядках організовано розробника кримінального закону, які інституції виконують нормопроектну і легітимаційну ролі, у який спосіб забезпечується фахова експертна фільтрація законодавчих ініціатив та як розв'язується проблема політизації правотворчості. Показово, що єдиною згадкою про національний досвід іншої держави залишається побіжна вказівка на затвердження в Казахстані Концепції правової політики 2009 року. Видається, що саме зарубіжний нормативний та інституційний матеріал дав би змогу перевірити, чи є розходження цих ролей українською особливістю, чи закономірністю, притаманною й іншим правопорядкам, а також запозичити готові інституційні рішення для запропонованої моделі оптимізації.

5. Конкретизації потребує і пропозиція про рамково-законодавче впорядкування суб'єктного складу. У роботі вона наведена як підтримка вже висловленої в доктрині позиції, проте не супроводжується ані окресленням предмета регулювання майбутнього акта, ані його структури, ані співвідношення із Законом України «Про правотворчу діяльність» та з Концепцією кримінально-правової політики, потребу в розробленні якої дисертант обґрунтовує паралельно. Просимо висловити позицію чи потрібен окремий рамковий закон про суб'єктів кримінально-правової політики, чи достатньо ухвалення Концепції та введення в дію вже наявного Законом України «Про правотворчу діяльність», і які саме положення мали б бути закріплені на рівні закону.

Проте висловлені зауваження мають переважно дискусійний характер, стосуються проблем, які об'єктивно не мають однозначного вирішення у сучасній доктрині, не применшують належного рівня дослідження і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації та на її наукову і практичну цінність.

Загальний висновок. Дисертація Шевченка Віктора Леонідовича «Суб’єкти кримінально-правової політики» за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною цінністю здобутих результатів, повнотою опублікування матеріалів дисертації у наукових фахових виданнях відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами), вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019 р.), а її автор – Шевченко Віктор Леонідович заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

кандидат юридичних наук, професор,
директор Навчально-наукового юридичного
інституту Карпатського національного
університету імені Василя Стефаника

Юрій МИКИТИН